

Filosofiniai fizinio ugdymo koncepcijų aspektai

ARŪNAS EMELJANOVAS, TOMAS SAULIUS, RENATA RUTKAUSKAITĖ

Lietuvos sporto universitetas, Sveikatos, fizinio ir socialinio ugdymo katedra, Sporto g. 6, LT-44221 Kaunas

El. paštas: arunas.emeljanovas@lsu.lt; tomas.saulius@lsu.lt

Straipsnyje aptariami pagrindinių fizinio ugdymo koncepcijų filosofiniai aspektai pabrėžiant filosofijos kaip temiška neredukuoto mokslo tarpdalykinę reikšmę. Fizinio ugdymo tikslų ir metodų konceptualizavimas neišvengiamai suponuoja vienokią ar kitokią kūno sampratą. Straipsnio autoriai remiasi principine nuostata, kad filosofinei refleksijai sportas ir fizinis aktyvumas atsiskleidžia kaip tam tikros žmogaus saviaktualizacijos formos. Straipsnyje atskleidžiama fizinio ugdymo koncepcijų kaitos sąsaja su filosofinio požiūrio į kūną pokyčiais, išryškunami holistinio požiūrio į individą ir jo ugdymą formavimosi esminiai etapai.

Raktažodžiai: fizinis ugdymas, kūnas, sociumas, kultūra

Nors filosofija, Arno Anzenbacherio (1992: 38) žodžiais tariant, yra „universali kritika“, arba, paprastai kalbant, ją domina absoliučiai viskas, visgi nuo seniausių laikų čia anaip tol ne viskas yra dėmesio centre. Pradedant antikos epocha, daugiau susitelkiama ties metafizikos, etikos, epistemologijos problematika, o kitos teoriškai ar praktiškai svarbios problemos paliekamos periferijoje. Žinoma, ilgainiui prioritetai keičiasi – jau Hegeliui pavyko atskleisti, kiek dinamiška yra filosofijos istorija. Klausimą, kas sąlygoja tokius pokyčius, čia paliksime nuošalyje, nors jis neabejotinai vertas nuodugnaus nagrinėjimo (nebūtinai hėgeliška maniera). Teatkreipsime dėmesį į elementarų faktą: šiandien nuolatos kalbant apie sveikos gyvensenos, fizinio aktyvumo bemaž strateginę reikšmę Lietuvai, gana tvirtas pozicijas šalies kultūriniam gyvenime ir švietime turinti filosofija beveik neskiria dėmesio tokios problematikos refleksijai. Lietuvoje turime vos vieną kitą darbą, kuriame fizinis ugdymas nagrinėjamas filosofiniu aspektu. Straipsnyje pamėginsime užpildyti šią spragą. Mūsų tikslas – iš filosofijos perspektyvos arba, kitaip tariant, tarpdalykiniu požiūriu aptarti pagrindines fizinio ugdymo sistemas. Jų yra penkios: 1) biologinės orientacijos koncepcija; 2) pedagoginė ugdymo judėjimu koncepcija; 3) asmenybinė ugdymo judėjimu koncepcija; 4) konformistinė sporto socializacijos koncepcija; 5) kritinė konstruktyvi judėjimo socializacijos koncepcija. Be abejo, jas įmanu nagrinėti gana siauru filosofijos aspektu: klausti apie jų teorines prielaidas (kokios jų ištakos, kokia jų tarpusavio koherencija ir pan.), mėginti apibrėžti tų koncepcijų vietą dominuojančiose gamtos ar socialinių mokslų paradigmose, įvertinti jų faktinius rezultatus ir t. t., tačiau mums aktualus ne tų koncepcijų santykis su moksline tiesa, bet jų santykis su žmogumi, t. y. jų reikšmė individo tapsmui, savižinai bei socialinei integracijai.

Siekiant išvengti painiavos, pirmiausiai derėtų išskirti tam tikrus terminologinius niuansus. Dažniausiai nespecialistai fizinį aktyvumą klaidingai tapatina su sportu, galbūt todėl fizinio lavinimo pamokos mokiniams ir jų tėvams dažnai atrodo kaip beprasmis laiko švaistymas: juk anaip tol ne kiekvienas jaunas žmogus siekia tapti sportininku. Esama įvairių

sporto definicijų. Pagal vieną iš jų – tai yra struktūrizuota, tikslinga, taisyklių ribojama labai aktyvi fizinė veikla, kuriai būdingas sportuojančiųjų atsidavimas, kova su savimi ir varžovais, kartu tos sportinės kovos žaismingumas, žaidimas (Stonkus 2002: 550). Arba: sportas – tai nuoseklus ir nuolatinis fizinių ir dvasinių žmogaus galių plėtojimas varžantis ar lenktyniaujant ir taip išugdytų jėgų, gebėjimų rodymas individualiose ir komandinėse varžybose (ten pat). Savo ruožtu fizinis ugdymas apibrėžiamas kaip mokslškai pagrįstas pedagoginis vyksmas, kurio metu ugdytojas veikia ugdytinį, remdamasis kūno kultūros vertybėmis; ugdytinio ir ugdytojo bendravimas įgyvendinant tam tikrą asmenybės fizinės būklės ugdymo programą (ten pat). Žodžiu, sportas – aktyvi fizinė veikla siekiant sportinių rezultatų, varžymosi, o fizinis ugdymas – fizinė veikla siekiant judesių mokymo, asmenybės ugdymo fiziniiais pratimais. Šiuolaikinis fizinis ugdymas suprantamas kaip fizinio aktyvumo skatinimo forma (Fox et al. 2004: 355), kai pagrindinis fizinio ugdymo tikslas yra formuoti žmonių fizinio aktyvumo poreikį visam gyvenimui (Fairclough and Stratton 2005: 235). Čia laikysimės principinės nuostatos (galima ją vadinti fenomenologine), kad sportas ir fizinis aktyvumas yra tam tikros žmogaus saviaktualizacijos formos (ar, heidegeriškai kalbant, „čia-būties“ formos), ir būtent tai yra jų pagrindas. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad fizinio ugdymo koncepcijos neorientuotinos vien tik į kūno kultūros mokymo programas (Jewett et al. 1995), jos turėtų suponuoti bendrą „požiūrį į vaikus ir žmoniją“ ar „požiūrį į judėjimo kultūrą“ (Crum 1994: 531).

Biologinės orientacijos koncepcija (angl. *the biological oriented training-of-the-physical concept*; vok. *das biologischorientierte Konzept*). Pagrindinė koncepcijos idėja yra ta, kad fizinis ugdymas yra biologinė kūno organų ir organizmo sistemų funkcijų adaptacija aplinkoje. Koncepcijos ištakos siekia Švedijos gimnastikos lavinimo sistemą, kurios įkūrėjas buvo Peras Henrikas Lingas (1776–1839), vėliau ją plėtojo jo sūnus Hajdmaras Lingas. Ši sistema buvo taikoma Vakarų Europos ir Pietų Amerikos šalyse. Šios koncepcijos pagrindai, remiantis moksliniais tyrimais ir socialiniais pokyčiais visuomenėje, vėliau buvo modifikuoti, tačiau pagrindinės šios koncepcijos charakteristikos liko nepakitusios. Daugiausia dėmesio buvo skiriama motoriniams gebėjimams bei jų įtakai asmens kūno vystymuisi. Biologinės koncepcijos nuostatos buvo pagrįstos medicinos žiniomis ir žmogaus biologiniu ciklu. Remiantis šia koncepcija, fizinio ugdymo programos tikslas – stiprinti moksleivių sveikatą, fizines galias, pajėgumą. Kūno kultūros pamokų metu lavinami fizinio pajėgumo komponentai: vikrumas, jėga, greitumas, lankstumas, išvermė, pusiausvyra, koordinacija. Taigi moksleivių kūnas gauna tam tikrą fizinių krūvį, kuris didina jų fizinių pajėgumą.

Pasak Keno Hardmano ir Rolando Naulo (2002: 75), moksleivių fizinio pajėgumo lavinimas (stiprinimas) yra vienas pagrindinių mokyklos fizinio ugdymo tikslų. Šio požiūrio šalininkai neabejoja, kad fizinis aktyvumas, treniravimasis padeda biologinėms kūno funkcijoms adaptuotis aplinkoje. Remdamasis biologinės orientacijos koncepcija, kaip pavyzdį mokslininkas Bartas Crumas (1992: 91) akcentuoja bėgimo rungties naudą mokyklos kūno kultūros pamokose. Ši rungtis lavina įvairias išvermės formas, jėgą bei vikrumą. Ir visai nesvarbu, kokias mokymo priemones naudoja mokytojas – tai gali būti ilgų distancijų bėgimas, žaidimai, estafetinis bėgimas. Šiuo atveju kūno kultūros pamokų turinys nevalingai mokytoją paverčia daugiau treneriu nei mokytoju.

Matome, kad šioje fizinio ugdymo koncepcijoje itin sureikšminamas kūnas ir kūno lavinimas. Ji puikiai išikomponuoja į materialistinę pasaulėžiūrą, perimdama principines jos prielaidas. Nusistovėjusioje gamtamokslinėje paradigmoje žmogaus kūnas yra itin sudėtingas mechanizmas, kurio veikimo principai analogiški kitų gamtinių mechanizmų (gyvūnų kūnų)

veikimo principams. Kartezijietiška filosofija bei jos inspiruoti anglų empiristai ir prancūzų švietėjai daugiausia nulemia vakarietiško mentaliteto požiūrį į kūną ir jo funkcijas. Anot Žinomos de La Mettrie sentencijos, „žmogaus kūnas – tai mašina, pati užsisukanti savo spyruokles, gyvas amžinojo judėjimo įsikūnijimas“ (Lametri 1981: 33). Šiuo atveju požiūris į fizinį kūną ir fizinį aktyvumą iš esmės yra funkcionalistinis: jeigu kūnas traktuojamas tik kaip veikimo materialioje terpėje instrumentas (o ne žmogiškosios egzistencijos modusas), tuomet patys elementariausi pragmatiniai sumetimai skatina užtikrinti jo gerą kondiciją, t. y. laikytis higienos normų, garantuoti medicininę priežiūrą, atlikti fizinį pajėgumą didinančius pratimus ir pan. Pedagogikos atžvilgiu fizinis ugdymas čia yra veikiau savitiksliis dalykas, o tai, žinoma, tik apsinkina fizinio ugdymo integravimą į mokymo programas.

Pedagoginė ugdymo judėjimu koncepcija (angl. *the pedagogistic education-through-movement concept*; vok. *das bildungs-theoretische-konzept Erziehung durch Bewegung*). Ši koncepcija remiasi filantropų idėjomis ir pirmiausia Johanno Christopho Friedricho Guts Muthso (1759–1839) mintimis. Remiantis šia koncepcija, fizinio ugdymo programos Austrijos mokyklose buvo sudarinėjamos daugelį metų. Laikytasi nuomonės, kad judėjimas – tai priemonė vystyti asmenybės charakterį, discipliną, dvasios stiprybę, taip pat ji yra socialinio ir estetinio ugdymo forma; judėjimas – tai galimybė išreikšti save, adekvačiai vertinti savo galimybes, bendrauti su kitais, palyginti save su kitais. Šios koncepcijos devizas yra „Judėdamas lavink save“, bet ne „Mokykis judėti“. Pagal šią koncepciją, fizinis ugdymas yra labai svarbus ir būtinas bendrojo išsilavinimo komponentas. Šios koncepcijos paradigmoje ir tikslas, ir uždaviniai yra susiję su valios ugdymu, tikėjimu žmogumi, gebėjimas koncentruotis skatina socialinių bei intelektualių gebėjimų vystymąsi. Vis dėlto fizinio ugdymo programose dažnai trūksta įvairovės. Paprastai kūno kultūros pamokų turinį sudaro pratimai ir žaidimai, tinkami konkrečios amžiaus grupės ir gabumų vaikams ir jaunuoliams. Ypač svarbu, kad kūno kultūros pamokose moksleiviai patirtų judėjimo džiaugsmą ir malonumą, įgytų pasitikėjimą savo veikla, viskas vyktų geroje atmosferoje. Remiantis šia koncepcija, bėgimo rungtimi ugdomas noras rizikuoti, tikėti savimi, jausti atsakomybę, bendrauti ir t. t. Žaidimai su bėgimo rungtimis, estafetės bėgimas padeda ugdyti moksleivių gebėjimą orientuotis erdvėje. Mokytojų uždavinys – užtikrinti gerai organizuotą pamoką, kurioje vyrautų džiaugsminga atmosfera. Faktiškai čia siekiama įgyvendinti seną Kvintiliano, antikos pedagogikos patriarcho, nuostatą: „Mokymas jam [vaikui] turi tapti žaidimu; reikia jį skatinti kartais prašymais, kartais pagyrimais; būtina pasiekti, jog jis džiaugtųsi, kai ko nors išmoksta, kad pavydėtų, kai mokomas kas nors kitas, jei jis pats pasiduoda tinguliui; būtina pasiekti, kad jis rungtyniautų su savo bendraamžiais ir dažnai jaustųsi esąs nugalėtojas; čia neprošal ir dovanos, kurios tokio amžiaus vaikams būna patrauklios“ (cituojuama pagal Жураковский 1963: 414). Kvintilianas akcentavo principą – „mokyk žaisdamas“, kuris, jo įsitikinimu, vienintelis, atsižvelgiant į vaiko psichologiją, gali duoti apčiuopiamų rezultatų. Net ir griežčiausia disciplina neįmanoma pasiekti to, ką galima pasiekti „neprievartine pedagogika“.

Pedagoginėje ugdymo judėjimu koncepcijoje fizinis lavinimas yra ne savitiksliis, bet traktuojamas kaip visuminio asmenybės ugdymo priemonė. Čia, palyginus su ankstesniąja koncepcija, išskiriami jau kiti akcentai: žmogus – tai psichofizinė vienovė, „įdvasintas kūnas“, neturintis analogų gyvojoje gamtoje. Nematerialaus ir materialaus polių sąveika sudėtinga: „neužtenka, kad ji [siela] būtų žmogaus kūne kaip koks locmanas laive, tik tam, kad judintų jo dalis, – ji būtinai turi būti su juo glaudžiausiai susijusi, kad, be visa ko, turėtų panašius į mūsų jausmus bei norus ir sudarytų tikrą žmogų“ (Dekartas 1978: 137). Aptariamoji koncepcija neišsiskiria originalumu: čia turime reikalą su antikos pedagoginių idėjų revizija.

Tai pasakytina turint omenyje ne tik „agonistinės dvasios“ pamokose propagavimą bei aristotelinę psichologiją, mėginusią įveikti ar bent sušvelninti sielos ir kūno dualizmą. Kaip žinia, senovės Atėnų švietimo sistemą sudarė „muzikinės“ arba, kitaip tariant, „mūzų globojamų menų“ (gr. *mousikē*) mokyklos ir vadinamosios „gimnastikos“ (gr. *gymnastikē*) mokyklos, orientuotos į kūno lavinimą, taip pat gimnazionai, t. y. viešosios įstaigos, skirtos tiek tolesniam kūno lavinimui, tiek ir piliečių intelektualiniam, estetiniam bei doroviniam tobulėjimui (Lūžienė 2005: 206–207). Beje, būtent gimnazionuose, kuriuos galima laikyti savotiškais laisvalaikio centrais, išikūrė pirmosios filosofinės mokyklos. Klasikinio laikotarpio atėniečių mentalitete vyraujanti „kalokagatijos“ („gražaus ir gero“ piliečio) idėja apėmė ir sveiko, treniruoto kūno vaizdinį, todėl ir Platono *Valstybėje* pateikiamame polio valdymo, o sykiu ir švietimo sistemos reformos projekte fizinis ugdymas laikomas vienu esminių politinio elito ugdymo komponentų. Akivaizdu, kad antikoje sveiko kūno ir sveikos sielos darna yra ne filosofinė utopija, bet praktiškai aktualus edukacinis-etinis modelis. Žymiajam Sokratui, Platono mokytojui, priskiriamos tokios mintys: „<...> visose žmonių veiklose kūnas yra naudingas. Ir visur, kur tik naudojames kūnu, jis turi demonstruoti didžiausią pajėgumą. Antai ir protaujant, kai kūnas, kaip žinia, yra mažiausiai aktyvus, galima padaryti apmaudžių klaidų dėl prastos sveikatos“; „yra žema pernelyg anksti pasenti dėl savo aplaidumo, taip ir nepamačius, koku žmogumi galima tapti visiškai atskleidus savo kūno jėgą ir grožį“ (cituojuama pagal Жураковский 1963: 160). Kalbėdamas apie vaikų ikimokyklinį ugdymą Aristotelis pirmiausia akcentuoja fizinio aktyvumo reikšmę. Tradicinėje Atėnų pedagogikos sistemoje pirmiausia buvo lavinama vaikų siela – jiems skiepijami geri įpročiai, elementarios moralės normos, estetinė pajauta ir pan., ir tik nuo 12 metų imamasi lavinti jų kūną, t. y. jie leidžiami į „gimnastikos“ mokyklas. Aristotelio įsitikinimu, šioje programoje prioritetai išskiriami klaidingai. Juk žmogus gyvena materialiam pasaulyje, tad pirmiausia turime tapti atsparūs materialios aplinkos poveikiui. Aristotelis rekomenduoja grūdinti kūną (pvz., pratinti vaikus praustis šaltu vandeniu). Netgi vaikų verksmas, anot jo, yra „savotiška gimnastika“ (ten pat: 242). Praėjus šimtmečiams, pasikeitus epochoms, sveiko kūno ir sveikos sielos darnos modelis atgimsta naujoje terpėje – viduramžių monastinėje kultūroje. Greičiausiai būtent jis įkūnytas garsiaame benediktinų *motto* – *ora et labora* („melskis ir dirbk“).

Turint visa tai omenyje, galima sutikti su Povilo Tamašausko apibendrinimu, kad požiūris į kūną ir kūno lavinimą yra integrali kultūros dalis (Tamašauskas 2008: 116). Paradoksalu, bet faktas: Vakarų pasaulėžiūroje sielos ir kūno dualizmas yra kartinė opozicija, kurią suponuoja tiek filosofinė teorija, tiek ir religinė mąstysena, tačiau, kita vertus, yra akivaizdūs nuolatiniai mėginimai ją dialektiškai įveikti susiejant opozicijos polių edukacinėje praktikoje ar etiškai įsisąmonintoje gyvenimiškoje realybėje. „Nekūniška egzistencija“ aktuali tik gana „radikalios“ mąstymo formoms, pvz., eschatologijai, įvairioms misticizmo atmainoms, tačiau, vengiant kraštutinumų (kraštutinio spiritualizmo ar materializmo), universalus racionalaus gyvenimo idealas vargu ar gali būti realizuojamas be kūno fenomeno ir kūniškos egzistencijos modusų refleksijos.

Mūsų aptartai koncepcijai yra artima kita, būtent – **asmenybinė ugdymo judėjimu koncepcija** (angl. *the personalist movement education concept*; vok. *das persönlichkeitsorientierte Konzept der Bewegungserziehung*). Čia pagrindinis dėmesys skiriamas moksleivių motorinių raiškos formų, įgūdžių bei gebėjimų lavinimui. Pagrindinė idėja skelbia, kad fiziniai įgūdžiai ir gebėjimai išugdomi tikslingo aktyvumo dėka, ir tai sudaro sąlygas vaikams ir jaunuoliams pažinti save, ugdyti dvasinę bei fizinę išsvermę, individualumą, tikėjimą sėkme. Šios koncepcijos tikslas – skatinti moksleivių asmeninių savybių vystymąsi, stiprinti fizines galias, ugdyti

orientacijos kompetencijas gamtoje ir socialinėje aplinkoje. Yra keletas šios koncepcijos variantų. Pavyzdžiui, angliškas variantas remiasi R. J. Labano (1989: 59) idėjomis, kurios susiformavo dar 1848 m. ir grindžiamos teiginiu, kad labai svarbi žmogaus kūną supanti harmoninga erdvė, kurioje formuojasi: a) kūno suvokimas, b) erdvės suvokimas, c) pastangų kokybė, d) savitarpio santykiai. Anot jo, žmogaus judesiai yra ne kas kita, o tik fizinis kūno ar jo dalių judinimas erdvėje. Yra ir antroji, olandiška, koncepcijos versija. B. Crumas (1994: 525) savo darbe rašo, kad jos pagrindą sudaro Gordijno ir Tamboero pažiūros, pagal kurias, žmogaus judėjimas yra individo dialogas su aplinka. Kalbant apie „bėgimo sportą“, pasak R. J. Labano, mokymo proceso metu moksleiviai turi išsąmoninti tokias sąvokas kaip „erdvė“, „laikas“, „krūvis“ ir kt. Svarbios studijuojančiųjų įgūdžių kokybinės charakteristikos; pvz., atlikimo laisvumas, gracija, grakštumas. Pasak B. Crumo, bėgimo sporto įvaldymas yra mokslievių siektinas lygmuo išvystyti tam tikrą greitį, išlaikyti jį, kad distancija būtų įveikta per tam tikrą laiką.

Šioje koncepcijoje šalia anksčiau išskirtų edukacinių aspektų esama tam tikro fenomenologinio momento. Iki filosofiniu požiūriu, kurią artikuliuoja mūsų kasdienės kalbos frazeologija, mes „turime kūną“, vadinasi, manasis Aš (kad ir kas tai bebūtų) yra atsietas nuo mano kūno, analogiškai kaip daikto savininkas yra kažkas kita nei jo disponuojamas daiktas. Taigi kūnas objektyvuojamas, sudaiktinamas, transformuojamas į „tai“. Atribotas kūnas paverčiamas instrumentu, narcistinio pasigėrėjimo ar, priešingai, nepasitenkinimo, nepykantės, prievartos objektu. Šiaip ar taip jis vertinamas pagal objektyvius, t. y. objektams taikytinus, kriterijus. Būtent postmodernios epochos realijos atskleidė destruktivią tokio tarsi „natūralaus“ požiūrio į kūną galią: mokslininkų tyrimai rodo, kad dauguma paauglių yra nepatenkinti savo kūnu, tarp jų vyrauja nuomonė, kad kūno neatitikimas esamų grožio standartų yra pagrindinė problema. Dažnai asmeninių nesėkmių priežastys eksteriorizuojamos – priskiriamos kūnui kaip „kitam“, o ne pačiam individui. Šiandien vis daugiau dėmesio sulaukianti humanistinė pedagogika, kuriai atstovauja Šalva Amonašvilis, vadovaujasi principine nuostata, kad žmogus gali būti laimingas toks, koks yra (nesistengdamas prisitaikyti prie iš išorės primestų standartų), ir tokios nuostatos realizavimas, žinoma, pirmiausia suponuoja priešpriešos tarp Aš ir kūno įveikimą. Fenomenologiniu požiūriu, „kūnas esąs pamatinis žmogaus būties pasaulyje pradas“, „sąmonė yra inkarnuota, įsikūnijusi sąmonė“ (Mickūnas and Stewart 1994: 82). Savojoje transcendentinės filosofijos revizijoje Maurice'as Merleau-Ponty akcentuoja, kad troškimas išsivaduoti iš kontingencijos paprastai pasireiškia pastangomis „nutraukti mūsų sutartį su pasauliu tam, kad ji būtų perrašyta“ (1968: 77). Antai Kantas, traktuodamas erdvę kaip apriorinę stebėjimo formą, nepalieka erdvės subjekto kūniškumui skleisti, uždaro Aš ankštoje solipsizmo vienutėje. Faktiškai filosofinė refleksija, atsispirianti nuo kasdienio pasaulio patyrimo ir jo įkalbinimo formų, nepastebimai ir galbūt nevalingai tampa dar viena kūno sudaiktinimo, objektyvavimo atmaina. Vadinasi, bet kokia pedagoginė pastanga sugrąžinti postmoderniai epochai spontaniškos kūniškos egzistencijos džiaugsmą, metaforiškai kalbant, atkurti sulaužytą sutartį (sandorą) su jusliniu, fiziniu pasauliu yra itin reikšminga kaip praktinės filosofijos aktas. Būtent su šiuo aspektu sietinas mūsų aptariamų koncepcijų aktualumas.

Konformistinė sporto socializacijos koncepcija (angl. *the conformist Sport socialisation concept*; vok. *das konformisierende Konzept der Sportsozialisation*). Šiuo atveju konformizmo koncepcija naudojama kaip prisitaikymas prie socialinių normų ir vertybių (Lyakh 2009). Idėjos tikslas – „mokyti moksleivius organizuojant renginius“ (Kurtz 1977: 175). Tokiu atveju pirmame plane iškyla socialinės perspektyvos, kai sportas, fizinis aktyvumas, atlikimo

technika ir taktika yra tik priemonė dalyvauti sporto renginiuose. Kad ši idėja gyvuotų, reikėjo įvykdyti dvi sąlygas: pirma, sudaryti mokyklinės fizinio ugdymo programas, kurių pagrindinis tikslas – išugdyti dvasiškai stiprią ir fiziškai sveiką jaunąją kartą, pasirengusią funkcionuoti visuomenėje, antra, sustiprinti organizacinę sporto veiklą, nes tų sportinių organizacijų skaičius nuolat didėja. Kai kuriose šalyse, pvz., Vokietijoje, šis reikalas pasistūmėjo gana toli, ir labai dažnai mokyklinės fizinio ugdymo programos sudaromos aktyviai dalyvaujant sporto organizacijų atstovams. Remiantis šia koncepcija, fizinio ugdymo programos ir sporto tradicijos mokyklose turi būti adaptuotos pagal pasaulinio šiuolaikinio sporto vystymosi tendencijas. Taigi šioje plotmėje „bėgimas“ – tai bėgimo technika, dalyvavimas varžybose.

Be abejo, tam tikru aspektu edukaciją (įskaitant ir fizinį ugdymą) galima filosofiskai traktuoti kaip savotišką individo adaptavimą gyventi socialiai konstruojamoje tikrovėje. Šiuo atžvilgiu edukacija yra efektyvi, kai individas savo poelgių ir apskritai savosios egzistencijos prasmę neproblemiškai apibrėžia bendromis kategorijomis esamoje jau apibrėžtų, vienaip ar kitaip simboliškai įformintų reikšmių ir prasmų sistemoje. Archajiškos, mitologinės kultūros, kaip ir šiandieninė sekuliari Vakarų kultūra, iš esmės nesiskiria – abiem atvejais turime, viena vertus, ženklų ar simbolių sistemą, žyminčią „racionalaus“ diskurso ribas, kita vertus, simboliškai konstituojamos bendruomenės aktyvias pastangas užtikrinti tos sistemos tvarumą (plg. Sverdiolas 1996: 69–71). Aristotelio pateikti du lygiagretūs žmogaus apibrėžimai – „logos turintis gyvūnas“ ir „bendruomeninis gyvūnas“ – aiškiai išskiria šį svarbų momentą. Kaip šiandieninis pedagogas gali įtikinamai argumentuoti, jog viena ar kita veiklos kryptis yra „protingas pasirinkimas“? Kaip jis gali paaiškinti, kodėl reikia rūpintis kūno sveikata, būti fiziškai aktyviam ir pan.? Čia fenomenologinio savojo kūno patyrimo nepakanka – aiškinimas, instruktavimas, argumentavimas neišvengiamai peržengia huserliško *epochē* ribas, orientuodamasis į „savaiame suprantamus“, „visiems gerai žinomus“ ir pan. dalykus. Vadinamosioms „duotybėms“ neišvengiamai priklauso tai, kas „pirmojo asmens perspektyvoje“ nėra aiškiai ir ryškiai suvokiama, tačiau kieno objektyvumas ir prasmingumas mums paprastai nekelia abejonių. Turint tai omenyje, kyla įtarimas, kad edukacijos plotmėje bet koks tariamai spontaniškas žmogaus saviraiškos aktas (įskaitant tiek fizines, tiek intelektualines formas) esti medijuojamas Superego (prisiminus Freudo terminą), t. y. socialiai-kultūriškai sukonstruoto Aš. Taip nuosekliai pereidami prie postmodernios filosofijos perspektyvos galime būti tikri, kad ji atveria ištis svarbius įtampos taškus. Antai Michelis Foucault, kaip žinia, susieja žinojimo ir galios momentus, ir tai leidžia edukacines programas traktuoti kaip disciplinavimo ar manipuliavimo priemones. Akcentuodamas mokyklų, kalėjimų ir ligoninių architektūrinį ir administracinį panašumą jis kalba apie „politinę kūnų apdorojimo technologiją“, padedančią anoniminei valdžiai (Foucault 1998: 32).

Aptartoji fizinio ugdymo koncepcija, kurioje akcentuojamas ar netgi hiperbolizuojamas socialinis aspektas, neabejotinai atspindi postmodernizmo dvasią. Tai pasakytina ir apie **kritinę konstruktyvią judėjimo socializacijos koncepciją** (angl. *the critical-constructive movement socialisation concept*; vok. *das kritisch constructive konzept der Bewegungssozialisation*). Pagrindinis tikslas – moksleivių fizinių įgūdžių, atlikimo technikos, socialinių bei intelektualinių kompetencijų ugdymas. Šios kompetencijos būtinos, nes ateityje sudarys galimybę dalyvauti ir pasireikšti įvairiomis fizinio aktyvumo raiškos formomis. Ši koncepcija grindžiama kritinių teorijų teiginiais, kurios įvardijamos kaip simbolinė interakcija, humanistinė psichologija, pažintinė psichologija ir bendrosios edukacinės teorijos (Lyakh 2009). Moksleivių socialinių ir intelektualinių kompetencijų ugdymas yra būtinas norint visą gyvenimą aktyviai dalyvauti įvairiose fizinio aktyvumo raiškos programose. Šios koncepcijos

sekėjai daugiau akcentuoja prasmingos realios praktikos svarbą ir fizinio ugdymo naudą. Kaip ir ankstesnės koncepcijos, taip ir ši laikosi tos nuostatos, kad fizinis ugdymas – tai prasmingas moksleivių socialinis ugdymas. Socialinė prasminga veikla suprantama šiek tiek platesne prasme: mokydamiesi moksleiviai ne tik atlieka jiems siūlomas fizinio ugdymo užduotis, bet ir patys kuria naujas. Taip siekiama išlaikyti pusiausvyrą tarp moksleivių reikalingų gebėjimų ir įgūdžių ugdymo bei prasmingo asmenybės vystymosi. Praktikoje tai reiškia, kad mokiniai ne tik įsisavina sporto valdymo techniką ar taktiką. Jie dar įgyja teorinių, metodologinių žinių ir, be abejo, išmoksta naudotis emocinėmis bei protinėmis vertybėmis. Pagrindinės vertybinės nuostatos: laimė, sveikata, relaksacija, fizinė bei dvasinė pusiausvyra. ir kt. Pamokų metu žaidimai, šokiai ar kitos fizinio aktyvumo formos skatina moksleivių intelekto ir refleksinių savybių vystymąsi, moko juos priimti sprendimus probleminėse situacijose. Fizinio ugdymo programų turinys, atsižvelgiant į konstruktyvios kritikos koncepciją, yra susistemintas į temas, kurių mokymo metodika yra nuodugniai aprašyta. Brėžiant paraleles, bėgimo sportas įsisavinamas pirmiausia kaip teisinga bėgimo technika, vėliau rekomenduojami įvairūs bėgimo būdai, kad vystytųsi moksleivių pojūčiai ir protiniai gebėjimai.

Apibendrinant galima teigti, kad fizinio ugdymo koncepcijų įvairovėje nesunku įžvelgti dėmesio slinktį *kūnas – individas – sociumas*, o tai atspindi holistinį požiūrį į ugdymą vakarietiškoje kultūroje. XVIII–XIX a. sandūroje vyraujanti biologinės orientacijos koncepcija fizinį ugdymą laiko savitiksliau, o vėlesnės koncepcijos jį traktuoja kaip priemonę gerokai platesnėje edukacinėje praktikoje. Antra, nesunku pastebėti, kad fizinio ugdymo koncepcijų kaita chronologiškai sutampa su požiūrių į kūną pokyčiais, tad turime pagrindą įtarti, kad čia esama ir priežastinio ryšio. Tai ypač tikėtina turint omenyje ugdymo problematikos pirmą pradį aktualumą filosofijai. Galų gale akivaizdu, kad poreikis rekonceptualizuoti fizinį ugdymą, t. y. būtent filosofinės refleksijos poreikis, glūdi pačioje edukacinėje praktikoje, o tai dar sykį įrodo, kad tarpdalykiškumas nėra tik madinga sąvoka.

Gauta 2013 12 04
Priimta 2014 02 10

Literatūra

1. Anzenbacher, A. 1992. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis.
2. Crum, B. 1992. "Competing Orientations for PE Curriculum Development: The Trend Towards Consensus in the Netherlands and an International Comparison", in *Sport and Physical Activity. Moving Towards Excellence*, eds. T. Williams, L. Almond, A. Sparkes. London: E & FN Spon, 85–93.
3. Crum, B. 1994. "A Critical Review of Competing Pphysical Education Concepts", in *Sport Science in Europe 1993. Current and Future Perspective*, ed. J. Mester. Aachen: Meyer & Meyer, 516–533.
4. Dekartas, R. 1778. „Samprotavimas apie metodą“, in *Rinktiniai raštai*, vertė G. Bartkus. Vilnius: Mintis, 99–149.
5. Fairclough, S.; Stratton, G. 2005. "Physical Activity Levels in Middle and High School Physical Education: A Review", *Pediatric Exercise Science* 17: 217–236.
6. Foucault, M. 1998. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
7. Fox, K.; Cooper, A.; McKenna, J. 2004. "The School and Promotion of Children's Health Enhancing Physical Activity: Perspectives from the United Kingdom", *Journal of Teaching in Physical Education* 23: 336–355.
8. Hardman, K.; Naul, R. 2002. "Sport and Physical Education in the two Germanys, 1945–90", in *Sport and Physical Education in Germany*, eds. R. Naul and K. Hardman. London–New York: Routledge, 28–76.
9. Jewett, A. E.; Bain, L. L.; Ennis, C. D. 1995. *The Curriculum Process in Physical Education*, 2nd ed. Dubuque, IA: McGraw-Hill.
10. Kurz, D. 1977. *Elemente des Schul Sports*. Schondorf: Hofmann, 175.
11. Laban, J. R. 1989. "Movement Approach to the Variability of Practice Hypothesis", *International Journal of Physical Education* 26: 48–61.

12. Lametri, Ž. O. 1981. „Žmogus – mašina“, in *Du traktatai*, vertė P. Račius. Vilnius: Mintis, 13–93.
13. Lyakh, V. J. 2009. *Survey of Conferences Determining Physical Education in Europe – Comprehensive Schools – Holland View*. Moscow: NTR.
14. Lūžienė, N. 2005. *Antikinės Graikijos kultūros istorija*. Kaunas: VDU.
15. Merleau-Ponty, M. 1968. *Visible and Invisible*. Evanston: Northwestern University Press.
16. Mickūnas, A.; Stewart, D. 1994. *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos.
17. Stonkus, S. 2002. *Sporto terminų žodynas*. Kaunas: LKKA, 550.
18. Sverdiolas, A. 1996. *Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etidai*. Vilnius: Baltos lankos.
19. Tamošauskas, P. 2008. „Kūno fenomenas ir fizinis ugdymas“, *Santalka: Filologija. Edukologija* 16(2): 116–123.
20. Жураковский, Г. Е. 1963. *Очерки по античной педагогики*. Москва: Изд-во АПН РСФСР.

ARŪNAS EMELJANOVAS, TOMAS SAULIUS, RENATA RUTKAUSKAITĖ

Philosophical aspects of physical education concepts

Summary

Philosophical aspects of the basic physical education concepts are discussed in this publication emphasizing the interdisciplinary significance of thematically not reduced philosophy science. Conceptualization of objectives and methods of physical education necessarily implies some kind of body concept. The authors share the attitude that sports and physical activity fully reveals itself as a human form of self-actualization. Change of physical education concepts in relation to philosophical approach to body changes is presented in this publication. Also the holistic approach to the person and formation of his educational stages are highlighted.

Key words: physical education, body, society, culture